

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 120 1999

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-16-2

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 2000

inte riktigt konsekvenserna av att den groteska bilden finns lika mycket i ögat som i texten, vilket skapar en viss ostadighet i framställningen. Är det exempelvis verkligen "tveklöst" det groteska vi finner i det parti av Almqvists *Hermitaget* där stoppningen av grynkorv ställs mot en mot himlens stjärnor vänd blick? (s 73f) I en not (s 334) resonerar Haag kring groteskens relation till arabesken men det vore förstås minst lika relevant att tolka passagen i termer av (romantisk) ironi. För mig personligen är det citerade Almqviststycket "tveklöst" romantisk ironi. Också.

Lika tveklöst är det dock att Ingemar Haags avhandling *Det groteska* är en ypperligt rik bok som många kommer finna anledning att fördjupa sig i.

Lars Elleström

Helene Blomqvist, *Vanmaktens makt. Sekulariseringen i Sven Delblancs Samuelsvit och Änkan* (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, 35). Göteborg 1999.

Helene Blomqvists avhandling börjar med två kommentarer av Sven Delblanc. Samuelsviten, skriver Delblanc, handlar om sekulariseringen. *Änkan* är en uppföljning av serien.

Här är avhandlingens ämne givet. Avhandlingen undersöker hur sekulariseringen framställs och bearbetas i Samuelsviten och *Änkan*, vilka bilder de ger av sekulariseringsprocessen och dess följder, av ett sekulariserat samhälle och en sekulariserad människa.

Sekularisering har vanligen innebörden "avkristning". Men sekulariseringsteologin ser sekulariseringen som en legitim följd av den kristna tron, som ett människans myndigblivande. Blomqvist använder termen i båda dessa betydelse som båda klargör hur fenomenet behandlas i Delblancs romaner.

Blomqvists studium är huvudsakligen tematiskt. Med Ricoeur ser hon förklaring och förståelse som två moment som måste följa på varandra i texttolkningens process: för att komma fram till texternas betydelse undersöker hon hur betydelsen produceras. Det första kapitlet om Samuelserien vill ringa in romanernas genre, texttyp och läsart. Blomqvist kallar berättarmetoden i romanerna för fragmentmetoden och menar att själva metoden uppmanar läsaren till stor självständighet gentemot texten. De litterära verkningssmedlen karakteriserar hon, med Delblanc, med termen "symbolisk realism".

I sitt andra kapitel om Samuelserien utför Blomqvist det förklarande momentet med hjälp av en strukturalistisk-narratologisk metod. Hon undersöker här hur berättandet och berättaren ser ut i sviten och vilken typ av läsart som framkallas av berättarsättet. Hon visar hur läsaren ständigt påminns om att berättarens allvetande

position är en konvention och verklighetsupplevelsen en illusion. Berättaren visar åsikter; därmed blir han mänskligt begränsad och framstår som ytterligare en romankaraktär. Romankaraktärerna har i relation till berättaren en varierande självständighet: de pendlar mellan att vara realistiska och att vara tydliga rekonstruktioner. Tankar och tal återges på ett sådant sätt att det blir svårt att avgöra vad som är berättartal och vad som är karaktärtal; perspektiv och röster lagras på varandra. Fokalisationen är inte heller tydlig: läsaren måste själv sluta sig till vem som ser, som percipierar.

Samuelsviten karakteriseras av Blomqvist som en berättelse med auktoriserad huvuddiskurs men med en motdiskurs som stundtals starkt ifrågasätter auktorisationen. När det gäller sådant som gudsbild och verklighetsförståelse finns aldrig någon säker auktorisation. Berättaren prövar olika roller och uppfordrar läsaren till ett eget ställningstagande. Den läsarten som texten kallar på benämner Blomqvist "sekulariserad". Läsaren får själv ta ansvar för hur hon väljer att läsa, de läsarter som texten själv inbjuder till ifrågasätts hela tiden och auktorsinstansen är tentativ.

Efter det stora kapitlet om berättaren och berättandet följer i avhandlingen en undersökning av hur sekulariseringsprocessen framställs på den mimetiskt-realistiska nivån. Gudstron är i svitens början en självklarhet, medan icke-tron är det förutsatta i svitens slut. Däremellan ligger troskampen som framför allt är en kamp med teodicéproblemet. Blomqvist går igenom svitens centrala karaktärer, en efter en, och visar hur de på olika sätt kämpar med sin gudsbild och sin verklighetsuppfattning. I det påföljande kapitlet står den symboliskt-mythiska nivån i fokus. Blomqvist visar hur flera gestalter i sviten markeras som Kristusfigurer, och ett stort avsnitt behandlar Jobs bok som en intertext till sviten. I kapitlet lyfts också fram ett flertal bärande symboler i berättelsen, framför allt det blommande körsbärsträdet som symboliserar den vanmaktens makt som är den dolde gudens kraft.

Det sista kapitlet om Samuelsviten är delvis rekapitulerande. Det frilägger tematiken i sviten och sammanfattar de motkrafter som ifrågasätter det gängse maktperspektivet. En seger för maktlösheten, en vanmaktens makt är, menar Blomqvist, i sviten inte en förkunnad sanning, utan mer en fråga och ett hopp. Detta hopp vill hon metaforiskt benämna "hoppet om uppståndelsen".

Så följer avhandlingens andra huvuddel som behandlar romanen *Änkan*. *Änkan* karakteriseras av Blomqvist som en idéanalytisk parabel med allegoriska inslag, och hon avgränsar den mot den didaktiska moraliteten. Blomqvist visar hur romanens första kapitel är byggt på Nya testamentets uppståndelseberättelser, och anknyter till begreppet "transfiguration" som hon menar är en av många gener i boken. Romanen är, menar Blomqvist,

konstruerad som kinesiska askar och därigenom uppstår en mångfald av perspektiv och en mångfald av frågor som läsaren själv ofta måste både ställa och söka svaret på.

Utgångspunkten i romanen *Änkan* är att Gud är död, men det är osäkert vilken gud han var. Tematiken rör, som bokens motto utsäger, människan utan Gud, utan myter, utan lydnad. Utifrån det som Delblanc kallat ett tragiskt och omöjligt val, valet mellan lydnad och frihet, formulerar Blomqvist två paradigmer. Paradigm ett är lagens, gudsauktoritetens och lydnadens paradigm, men det måste förkastas. Blomqvist visar hur den kontrollerade ordning som utmärker romanens Justus, "Gud", visar sig underminerad. I själva grunden finns ett latent hot mot ordningen: sekulariseringen är en naturlig följd av den kristna tron.

Paradigm två är frihetens paradigm som utmärks av förkastandet av allt som karakteriserade paradigm ett. Men den nya friheten innebär ett nytt förtryck, och leder i förlängningen till undergång, vilket bl.a. textens anspelningar på apokalypsens sköka antyder. Men i romanen finner Blomqvist också ett tredje paradigm, ett ännu oprövat, som framstår som ett ideal eller en dröm. Det är en kombination av de andra två: en frivillig ordning och en ordnad frihet. En visdomens och medlidandets utsatthet och sårbarhet tycks åtfölja det tredje paradigmet, och det har i romanen tre gestaltningar: dels två personer, en läkare vid namn Shamani samt Jesus, dels ett tema, moderskärleken. Blomqvist framställer som en möjlighet att det tredje paradigmet skulle kunna gömma sig inne i det första, att alltså den döde guden skulle kunna ha något att säga om den frihet som är ödmjukhet och insikt. Hon menar att tanken på en vanmaktens makt, en seger i nederlaget, framskymtar i sprickor i texten, i försägelser och avslöjanden. Uppståndelsen vill hon se som en symbol för det drömda tredje paradigmet.

I avhandlingens slutkapitel sammanfattar Blomqvist sin läsning av Samuelsviten och *Änkan*. Romanerna skildrar en uppgörelse med en auktoritär, monistisk allsmäktig-gud-ontologi, och framställer olika alternativ till denna ontologi. Sekulariseringens myndigblivande ses som ofrånkomligt, men det kan också få goda följder. Texterna kräver en myndigbliven läsare och en läsart som är sekulariserad. Läsaren måste själv ta ansvar för sin läsning.

Min huvudinvändning mot Blomqvists avhandling handlar om denna läsarens frihet, som Blomqvist ofta hänvisar till. När det gäller romanernas komposition, fokalisation och poetiska teknik är det uppenbart att läsaren ges frihet, men detta är den frihet som läsare av modern romankonst oftast har, och är ingenting utmärkande för Delblancs texter. Detta berör heller inte det väsentliga i texterna. En större frihet har dock läsaren. Ett svindlande vackert citat ur Samuelsviten är avhand-

lingens motto: "Ty kärleken är det fjun av Guds vinge, som i vågskålen uppväger allt livets bly". Läsaren har friheten att väga kärleksfjunet, att avgöra vilken makt som motkrafterna – kärleken, konsten, meningsskapandet – ska ges. Men detta är ett val som till stora delar ligger bortom det för litteraturvetenskapen åtkomliga.

Men det finns ett huvudtema i Samuelsviten och i avhandlingen, och där menar jag att läsaren bara har begränsad frihet. Det gäller teodicén: gudsbilden, ontologin. Blomqvist menar att berättaren, genom att stundtals frånträda sin allvetenhet och visa åsikter, blir som ytterligare en romankaraktär vars åsikter kan ifrågasättas. Men denne berättare har ett oerhört privilegium: han har en eminent formuleringsförmåga och ett lidelsefullt engagemang. Det är inte lätt att ifrågasätta hans åsikter. När berättaren, med all sin retoriska kraft, talar om Gud som en stor katt som leker med den lidande människan som en katt med en rätta, så lämnas åt läsaren inga möjligheter att bejaka en sådan Gud. Blomqvist ser också detta: "Texten är alltså konstruerad så att läsaren måste sluta sig till att finns det en gud, så är denne grym och oacceptabel." Men samtidigt som hon ser att detta är textnormen och att den utövar ett oerhört tryck på läsaren, så vidhåller hon att auktorsinstansen är tentativ och att läsaren själv måste ta ansvar för hur hon läser. Det är en motsägelse som aldrig blir löst i avhandlingen.

En litterär text har sin implicite författare, sin textnorm. Men också en avhandling har sin textnorm, sin implicite avhandlingsförfattare. I denna avhandling är den implicite avhandlingsförfattaren ovanligt synlig, textnormen ovanligt stark. Jag uppskattar den: den är djärv och oförfvägen, engagerad och from. Dess kognitiva och existentiella grund kan beskrivas med följande inventering:

- En dualistisk ontologi. Världen är skådeplatsen för en kamp mellan två makter, en ond, en god.
- Utifrån vår mänskliga erfarenhet av den goda och den onda makten blir teodicéproblemet en brännande fråga.
- Den goda makten är inte institutionaliserad. Den kan inte inrymmas i någon kyrka eller något samhällssystem. Men den kristna traditionen har ett språk för detta goda: Bibelns språk och dogmernas språk.
- Människan har ansvar för sina handlingar och ska använda sin frihet i det godas tjänst.
- Kärnpunkten i det kristna dogmat är evangeliet, dvs. budskapet om nåd oberoende av förtjänst.
- Uppståndelse ska inte framför allt förstås som en term för en faktiskt händelse i det förflutna eller i en okänd framtid. Uppståndelse kan förstås metaforiskt och står då framför allt för en kärlekens seger.

Jag vill inte framställa detta som en kritisk punkt. Jag vill peka på något som är nästintill ofrånkomligt när ett existentiellt engagerande författarskap möter en existentiellt

engagerad läsare: det finns en överlappning mellan den bild av världen och tillvaron som texterna ger och den som är avhandlingsförfattarens egen. Det vanskliga här är givetvis om det inte bara finns en påverkan från text till avhandlingsförfattare och inte heller bara en gemensam värdegrund, utan också en avhandlingsförfattarens ideologiska och värderingsmässiga imperialism. Detta flöde från uttolkare till text är i viss mening oundvikligt. Det som är viktigt är att uttolkaren är medveten om problematiken.

Textnormen i *Vanmaktens makt* är from. Sven Delblancs författarskap kan inte betecknas som kristet. Frågan är om här sker ett imperialistiskt övergrepp. Jag menar att det inte gör det. Av de ovanstående punkterna kan de fyra första utan vidare deduceras ur de Delblanc-texter som avhandlingen behandlar, med olika accentuering på olika verk. De två senare punkterna, de som är de två utrerat konfessionella i uppräknigen, finns i Helene Blomqvists tolkande text, men inte självklart i de tolkade verken. Det gör dem inte illegitima, men det skapar anledning till vaksamhet.

Sven Delblancs *Änkan* är ingen lätt bok och Helene Blomqvist gör en förtjänstfull analys av den. Men det finns något förledande i hennes tillvägagångssätt, argumentation och val av begrepp. Blomqvist garderar sig ofta, men försiktigheten är endast skenbar. I själva verket styrs läsaren mot en mycket bestämd läsart. När det på s.286 talas om den frihet som det tredje paradigmet förreträdare erbjuder, formuleras det som att "förmå göra det man innerst inne vill: leva ett människovärdigt liv, i hänsyn, omsorg och kärlek". Detta är starka ord mot bakgrund av det underlag vi har i texten. De kursiverade orden "innerst inne" kan vara en omskrivning av roman-textens nyktra ord om att underkasta sig lagen genom ett fritt val. Känslotemperaturen är helt tydligt en annan.

På följande sida talar Blomqvist om "kärnpunkten i Marias/människans problem" (Maria är romanens huvudperson): frågan om att kunna ta emot fritt och för intet, alltså ytterst att vara öppen för nåden. Men de textliga beläggen för att detta är kärnpunkten i människans problem är ytterligt magra, i stort sett bara orden "Kanske hade han något att ge som ni inte behövde. Eller inte ville ta emot." (*Änkan* s.120) När det på samma sida talas om att gå via mottagandets död bakvägen in i lagen och i och med mottagandet få kraft, tycks mig antagandet om den givna kraften vara alldeles utan stöd i texten.

Inget begrepp är så otvetydigt kristet som uppståndelsen. Men det är inte ett entydigt begrepp: det står vidöppet för de mest skiftande tolkningar, och därmed kvalificerar det sig som symbol. Blomqvist använder det metaforiskt i både avsnittet om Samuelserien och *Änkan*-avsnittet. När det gäller användningen i Samuel-avsnittet är min invändning huvudsakligen att det är en

metafor som inte behövs, som inte förtydligar något. När det gäller användningen i *Änkan*-avsnittet är jag kritisk på samma punkt men också på flera. "Det tycks", skriver Blomqvist på s.291, "som om det ges en uppståndelse i texten" – men det ligger något djupt tvetydigt i att denna uppståndelse konkret är ett spöke, en vålnad som väcker obehag. Och när uppståndelsen tolkas, blir det något ganska urvattnat: "ett tecken på att mycket i det som denne 'smärtornas man' står för innerst inne känns angeläget" (ibid.). Detta är ju garderat och emotionaliserat och står inte i paritet med korsets plåga och påskdagsmorgonens triumf. Längre ner på samma sida har uppståndelsen innebörden att finna gemenskap, glädje, livs-mening. Men dessa värden är ingenting som finns artikulerat i texten. De är något extrapolerat, och därmed osäkert grundat. "Vi skulle – med *Änkan* – kunna använda uppståndelsen som metafor för denna styrka", står det på s.299 om avståndets väg. Men uppståndelsen finns inte som metafor i *Änkan*. I *Änkan* finns en vålnad med osäker symbolisk funktion. Uppståndelsen finns i Helene Blomqvists tolkning som ett redskap för att belysa en tematik. Men jag menar att hon belyser sitt ämne bra nog ändå, utan detta redskap.

Avhandlingsförfattaren är ibland lite väl snabb att finna saker i texten som i själva verket finns i hennes tolkning. Hon skriver (s.287) att det finns "spår" av Anders Nygrens eros-agape-teologi i *Änkan*. Det är för mycket sagt. I Blomqvists analys finns tydliga spår av eros-agape-teologi. Men det är inte detsamma. Anders Nygren är den teolog Blomqvist använder för att belysa temat den utgivande kärleken. När det gäller den gestaltning av temat som utgörs av den moderliga kärleken finns det en annan teolog som hon hade kunnat använda, nämligen K.E. Løgstrup. Hans begrepp "de spontana livsyttringarna" står för det skapelsegivna som inte är prestationer och inte kulturprodukter utan givna i och med det mänskliga livet. Vad människan ska göra är att låta sig gripas av dem och låta dem realiseras.

En avhandling kan kritiseras för vad den har för lite av och vad den har för mycket av. *Vanmaktens makt* har ett mycket stort avsnitt om Jobs bok. Det är svårt att kritisera det eftersom det är så bra, men det sväller ut till en självständig presentation av nutida Jobstolkning, tämligen fristående från tolkningen av Samuelsviten. När det gäller de trådar som det inte dras i så finns det framför allt i *Samuels bok* en som lyser i ögonen: "(...) om det bara inte varit för detta rovlystna Sverige, hade väl Abel kunnat leva (...) Sverige ville inte skona sin son, och Lucifer ville inte släppa sitt byte" (*Samuels bok* s.318). Det finns ett perspektiv som egentligen är givet när man sysslar med Sven Delblanc, och det är det politiskt-samhällskritiska. I avhandlingens *Änkan*-avsnitt är den samhällskritiska aspekten ofrånkomlig, men också Samuelsviten rymmer rikt material i detta ämne. Varför är det egentli-

gen Sveriges fel att det går så dåligt för Samuel och hans familj? På den frågan svarar inte avhandlingen.

I Samuelsviten finns också något som så uppenbart hör ihop med transcendens och en annorlunda makt – det som är föremål för Blomqvists tolkningar – att man förvånas över att avhandlingen inte tar upp det till studium. Det handlar om Axel Webers upplevelser av avlägset land. Det kan finnas skäl att inte ta upp det – man kan t.ex. argumentera för att Axel inte hör till huvudkaraktärerna – men tystnaden kring de mystiska erfarenheterna väcker frågor.

En opponent ska kritisera, och hennes recension får lätt slagsida. Ingenting av det ovan sagda får skymma det faktum att Helene Blomqvist skrivit en berömlig avhandling. Den är klar i sin problemställning och tydlig i sin analys, den drivs av engagemang och vilja. Den saknar alldeles något så vanligt som longörer: också de avsnitt som inte tydligt för undersökningen framåt är präglade av vital forskariver. Samuelsviten och *Ånkan* är ytterligt olikartade som litterära konstverk, men det vittnar om mångsidigheten i Helene Blomqvists forskarbegåvning både att hon kan ge dem de skilda läsningar de fordrar och hålla samman läsningarna i avhandlingens helhet. Hennes analysredskap verkar aldrig främmande i hennes grepp: både med narratologin och teologin har hon ett handlag som tyder på djup förtrogenhet. Till de ovansliga kvaliteerna hör också ett språk som är klart och vackert, oansträngt, varierat.

Christina Bergil

Jörgen Larsson, *Poesi som rörelse i tiden. Om vers som källa till kognitiv, rytmisk respons. Exemplet Elmer Diktonius* (Skrifter utgivna av Centrum för Metriska Studier 10). Göteborg 1999.

I sin doktorsavhandling har Jörgen Larsson som ambition att studera poesi som rörelse i tiden. För honom fungerar versen som en källa till kognitiv, rytmisk respons. Som åskådningsmaterial använder han den finlandssvenske författaren Elmer Diktonius (1896–1961), närmare bestämt hela dennes lyriska produktion, dvs. sammanlagt 11 diktsamlingar som tillsammans omfattar 325 dikter. Larsson klargör i ett tidigt skede att avhandlingen hör hemma inom området metrik.

Avhandlingen är omfattande och omspannar 403 sidor. Den börjar som sig bör med en inledning, där syftesbeskrivning och några centrala begreppsdefinitioner ger ett viktigt avstamp. Den egentliga presentationen och diskussionen delas upp i tre huvudavsnitt: teoretisk del (c. 110 sidor), tillämpningsdel (c. 190 sidor) och sist avslutning (5 sidor). Därefter följer två appendix, ett med diktutskrift och ett med en rytmisk lathund, och därpå dessutom en sammanfattning på engelska, noter

och litteraturförteckning och slutligen ett dikt- och termregister.

På de första raderna i inledningen ger Larsson uttryck för sin övertygelse om att den temporala komponenten för honom är en av de viktigaste i poesins grundläggande väsen. Detta utgör den basis som han sedan bygger vidare på i avhandlingen. Larsson konstaterar också att undersökningar på temat temporal uppfattning av poesi är en bristvara. Härmed har han motiverat både ur en personlig synvinkel och ur ett forskningssocialt perspektiv det ämne som han ägnar sig åt i avhandlingen.

I inledningen lyfter Larsson fram inte bara ett syfte med sitt arbete utan flera olika. Det ena av hans syften är att lägga en grund för studier som strävar att analysera och precisera den temporala uppfattningen av poesi. Både rytm och metrik fokuseras som nyckelord. Metrik definieras då som läran om rytm och klang i vers. Larsson finner definitionen bristfällig och formulerar därför ett andra syfte med avhandlingen.

Det andra syftet är en strävan ”att föra in mer betydelse i metriken och mera av formstudium i litteraturvetenskapen” (s. 11). Larsson kritiserar litteraturvetenskapen för att alltför mycket avlägsna sig från den konkreta texten och i stället arbeta med abstrakta teorier eller med det tematiska. Metriken åter har i allmänhet varit strikt formfixerad. Larsson talar alltså för en symbiotisk och fruktbarande samverkan mellan de två.

Ett tredje syfte med avhandlingen är att sprida den kunskap som finns om kognitiv rytm, kanske t.o.m. utöka den, och att undersöka hur vi använder våra temporal förmågor när vi läser vers. Nyckeln till att förstå sambandet mellan form och känsla ligger enligt Larsson i den kognitiva rytmen. Kognitiv rytm är, menar han, en rytm som följer av de mentala strategier som vi använder för att strukturera temporal förlöpp som vi noterat.

Larsson betonar att hans primära syfte inte är att tolka innehållet i de dikter han studerar. Det viktigaste för honom är ”att tolka den temporala formen och den funktion denna form har” (s. 12) i dikten. Fokus i analysen ligger alltså inte på innehållets betydelse utan på uttryckets betydelse, speciellt i emotionellt hänseende.

Den övergripande syftesformuleringen spjälks senare upp i två delsyften: ett för den teoretiska delen och ett för tillämpningsdelen.

Syftet med den teoretiska delen är att presentera teori inom forskningsfältet kognitiv rytm och då även beakta att fältet är interdisciplinärt, men också att utveckla denna teori och ”att föra in teorin om kognitiv rytm i ett semiotiskt sammanhang” (s. 13) för att göra det möjligt att systematisera tolkningen av rytmen.

Syftet med tillämpningsdelen är att i praktiken om-sätta de teoretiska resonemangen i temporal analys av Elmer Diktonius poesi och att visa på de potentialer som den nya teorin besitter.